

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Herausgeber: Societad Retorumantscha
Band: 108 (1995)

Artikel: La prosa sutsilvana da Giuseppe Gangale
Autor: Blanke, Huldrych / Gangale, Giuseppe
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-236071>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 22.08.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

La prosa sutsilvana da Giuseppe Gangale

Huldrych Blanke

Tgit sen egn tgapetel literatura rumàntscha amblidada

Giuseppe Gangale (1898–1978) stat sen la sava da la literatura rumàntscha «moderna», ea, el e probavel sto quel, ca à aviert igl esch par ella. Sco amprem salontanescha el digls temas «classics» da la literatura rumàntscha: patria, ancarschadetgna da la patria, a dascriva cun il realistic igl lur revers: igl easser sainza patria – la situaziùn da *sragischamaint*. Quegl e me ple egna ancarschadetgna nundefinibla, ca muainta igl seas protagonists, egn permanent malruos da l’olma: igl linguist, ca va badastgànt sco’gl giudieu pears trànter las tearas a vischnàncas an tscheartga da lungatgs a pleds vigls («Igl litg digl carstgàn», «Duna Nesa aintan parvis», «Peider Lansel»); Gudentg Cadafet (agl raquent digl madem num), «impiego da bàンca», ca sadesda egn Vendergis Sontg a sa betga tge far cun que gi.

Cun quest tema corespondan furmas literaras novas, ca Gangale amprov’or: igl stil savenz fitg realistic, par part ear expressiunist («INRI»), surtut la nova perspectiva digl sieus ruschanar. Gangale raquenta betg ple or d’egna pusiziùn «superiura» digl autur, ca stat «sco Dieus» «sur» las sias creatiras ad à tutas an il, mo or d’egna suleta a subjectiva d’egn unic subject, ca e anvieult agls evenimaints. Ea, parfegrn amprovas da «monolog intern» en da catar tier el («Igl bab digl fegl pears», «Gudentg Cadafet»).

Igl amprem tema da Gangale – igl easser sainza datgea vean aczentuo tras sieus savùnd, quel da la *mort*. Sper las figiras sragischadas ân igls vigls ca statan par murir ad igls morts sezs egna rola zentrala agls seas raquents: Igl Pat da l’Urschla («Igl litg»), duna Nesa ca va aintan parvis, la «streia» agl «INRI», igl spierts digls trapassos agl «Bandirel» ad agl «Priedi digl pardicànt sainza plev», igl utschi ala «Tgaglia».

Quegl en dus tratgs an que maletg da la mort, ca datan spezialmeing an il: 1. Savenz cumpara an el *igl cruzifitgieu* par aczentuar, mo ear interpretar el: La mort digl gest sa repetescha atras igls tschantaners ad ozilgi («Duna Neasa» «Gudentg C.», «INRI»). 2. Gangale intensivescha igl tema dascrivànt las cundiziùns exteriuras digl murir cun egn realissem tocen ussa nunancunaschaint ala literatura rumàntscha: igl fread,

igl tschuf, igl malurden, las mustgas (observadas cun prezisiùn scho-cànta) ala tgombra digl muribund («Igl litg»).

Egn ulteriur tratg tipic digl ruschanar da Gangale e ànc da *manzunar*. Cun las sias figiras sragischadas contrastescha evidaintameing igl sieus diever digl lungatg. Gangale amprova da raquintar d'ellas agl lungatg vigil da la parschandida. A que contrast à egna faszinaziùn digl tutafatg speziala. Ea, igl lungatg da Gangale fa bagnduras l'impressiùn d'easser egna sort da scungiramaint, ca less clamar anavos igls povers spierts pears tier igl sulom da la veta: religiùn a lungatg an amprema lingia.

Sper tut questas varts interessantas, inovativas a stimulàntas ancanuscha la prosa da Gangale dantànt ear otras. Igl e betg da surver, ca betga tut igls raquents en gartagieus ala madema guisa. Blears en rastos ala furma provisoria da sbozs a scizas – quegl c'els levan ear easser!: ampremas amprovas d'egna nova antscheata par màns digls giuvens scripturs rumàntschs: Cla Biert, Curo Mani, Tista Murk, Andri Peer, Armon Planta, Jon Semadeni (ca savevan gro parquegl!).

Quegl en avànt tut detagls, ca disturbau qua u tschà cun liger: cur c'igls tratgs satirics digls raquents samidan an tratgs moralisànts; cur ca la stema da la cultura rumàntscha survean egn caracter exclusiv, p.p. parfegrn egna mieula chauvinista (ampo gea agl «Bandirel», mo surtut alas lavurs da ple teard: «Igl bab digl figl pears», «La getga da la giuvantscheala Falispa»; ala poeseia t.o.: «Retus retg»); cur c'igl stil qua a là expressiunist davainta megna exzessiv («INRI») ad igl lungatg megna arcaisànt.

Savundainsa ampo ad egn da queste raquents, ca mi para d'easser egn digls ple bagn gartagieus: «*Igl litg digl carstgàn*» (Annalas LXI).

Nus cumpagnagn qua egn linguist, ca va an las vischnàncias da la Sut-selva «a prender sei pleds» avànt c'els moran or. Ascheia vean el ear tier igl vigil Pat da l'Urschla. El vean an egn schliet mumaint. Igl Pat stat par murir, gi la Deta, la vaschegna da tgea, egna duna giuvna. Igl par-dicànt vess da vagnir par gir egn'uraziùn, segn giavisch digl vigil, mo el vean betg, pratenda d'easser malzàn sco adegna cur c'igl satracta d'anzatge ca tutga segl viv... Tuteagna salascha igl szienzio betg amparadir. El vut evidaintameing nezagear anc igl davos mumaint par vagnir tier sieus fatg.

Mo sper que litg da la mort gartegia anzatge c'el vess betga spitgieu. El oda *igl clom da la mort*, par l'amprema geada ala si'veta. El, igl szienzio realist, ca cre da star sur tut cun la si'szientza, vean surprieu

sper que muribund ala si'greav'agonia da la schnavur da la mort. A duas ancunaschientschas targlischan sei an el sco tgametgs. L'amprema: Ear jou stos murir! – mo dastg ànc viver! Fetschieu igl miglier or da la mi'veta? E quegl igl miglier dad ir a prender sei pleuds? La veta e betga me pleuds, la veta e blear dapple. La veta e ear: adaver îls, màns a tgombas. Fetschiou diever d'ella ala si'totalitat? *Nunschaint bi e'gl dad adaver pes frestgs a sans, trer aint calzers ad ir noua ca tei vol. A zapar igl unviern sen la nev loma bi ansànt nivida, a zapar la stad sen la teara, la buna teara bregna, ad ir aint ad or an tgea sco tei vol.*

La savùnda ancunaschientscha: Jou sund clamo da porscher agid. Ea, igl amprem leva el mitscheare. Qua veiou pears nut, tratga'l. Lura sto'l ver aint sainza ler: Quegl va betg; quegl dastgiou betg. Tge solitariadad, que murir! El sasantia tanieu, a quegl betga me digl màn digl muri-bund, ca tigna anavos el cun davosa forza – ea para da ler strer el cun sasez –, mo ear d'egn màn nunvazevel d'anzatgi nunvazevel, ca stat davos igl sieus dies: igl àngel da la si'cunzienztga. Tut nunspitgeada-meing en las rolas baratadas. El, ca e vagnieu ad ancurir pleuds, e ussa quel ca sto porscher egn pled a quegl egn pled da pesa, sco'gl pled digl pardicànt vess dad easser, par igl qual el vean tanieu. Ad el antscheva a cacnagear anzatge, a marvegliusameing vignan igls pleuds dos ad el.

Mo tarlainsa ampo sen l'istorgia seza (ortografeia adatada).

A las mustgas, las ezas saintan speart fread da baras sut la cazola turscha: fread da bara mastiro cun savur ascha da larmas, antscheartgen luvrusameng mintgegna egn dutget, a satschaintan avant el, a salidan cugl tgieu, a dòlzan las tgomettas davos, tarschegnan cun las ezas prusameng las alas, aluscha tschetschan, aluscha sgrolan igl tgieuet, sapartratgan, aluscha tschetschan puspe. A quella fatscha da carstgàn ticlada da mustgas sadosta betga, partge ca'la sa betga: ella me bregia, a las mustgas tschetschan ànc pli daratschiert.

Na, jou se betga vartir daquegl, jou vomt: a savolv'sen la peza pe, vei ancùnter igl esch. No crr... l'escha da l'eschadira craschla. Ad egn peer îls blos saduvieran a savolvan vei ancùnter igl esch. «Ser parditgànt?, eassas vus?»

Vusch sco seiador d'egna stearna adafunsa, sco d'egn ca neia giouadagn an egn zup ad oda zaps d'egn ca vargia sperasvei sen la teara fearma a sagira. El cloma par agid, ad igl sieus agid â num: «Igl ser plevànt.»

Mo tgi stuess lu easser igl ser plevànt? Jou?... Mo Dieus!

A jou ve lieu dearver la buca, a gir na, mo ve betga savieu duvrir

ella. La mi'lieunga fova schetga a grossa, a jou sund rasto sco anguto segl esch.

«Ser parditgànt», â'la clamo puspe la vusch, mo uss cun egn oter tient, cun egn tient d'anguschas, anguschas ca tutegna segi nign partitgànt a nign agid aqua.

«Ea», â anzatgi do par rasposta, a jou ve udieu tut bagn c'igl fova la mi'buca ca geva «ea».

«Naqua, ser plevànt, naqua! Jou od veiamender.»

A jou ve tutanegnea vieu c'jou vev'schon satschanto sper que litg, a dus îls blos vurdavan sen me; sainza trer giou îl, vurdav'ni quels îls sen me...

A jou ve getg ancùnter quels îls: «Vus vavez, jou sund betga igl ser Dumeni, el e malzàn, ad â tarmess me ampe dad el...» (Mo danunder veiou savieu radember nà tàntas manzegnas?)

Ad igls îls an lu saduveart ànc dapli, ân saschlado a sascumflo, sco culas blovas, sco sch'i stuessan saglir or da las fopas da la gnefa, par ver pli bagn me, alu e'l igl tgieu curdo anavos segl plimatsch: «Jou sund tschoc, quegl savez mett'jou betga, ser plevànt?»

Orv e'l el. Igl seas îls vardan, mo i vezan betga, mo i vardan tute-gna sco'gls oters ca vardan a vezan.

A jou ve fatg egna prusa buca da rir ancunter els, sco sch'i vazes-san. Ad anzatgi sto easser sto davostier me, partge c'jou ve santieu aint an me sco igl sanzur d'egn plùnt d'egn mân segl mieus givi ad egn â do camund: «Bagliafa!»

Igl e evidaint ca l'istorgia â egna fearma taimpra simbolica, da sameglia. Gea igl tetel e simbolic: Igl litg digl carstgàn. Quegl vut gir: Igl litg da mort digl Pat e igl litg da nus tuts, near: La situaziùn digl Pat ca stat par murir e la situaziùn da nus tuts. Noss viver e egn viver an vesta ala mort (near getg cugls pleds digl filosof Heidegger: «ein Sein zum Tode» / «egn easser ala mort»). A par questa situaziùn vut igl raquent ussa dar egn cunzegl, parfegn dus. El vut mussar sco'gl e da sacutaner an ella, a quegl an fatscha a l'atgna mort – igl e da praztgear la veta ala si' totalidad! – sco ear an fatscha agl pitir a murir ca nus zircundescha: Igl e da sacumbagear cun careztga da quels, ca piteschan sut las cundiziùns gravadetschas da la veta, spezialmeing sut igl dastegn da la mort.

Ma l'istorgia â sper questa simbolica largia ànc egna ple stretga: an vesta segl stadi critic digl lungaitg rumàntschi «trànter veta a mort» (G.G., «Pled a cretta...»), a scha jou vez andretg â'la qua spezialmeing

dus adressats an îl: igls rapresentants da la baselgia ad igls expearts linguistics da la Rumantscheia.

«Igl litg digl carstgàn» mi vean avànt sco egna nova versiùn da la sameglia biblica digl misericorgevel samaritan. Sco'gl sazerdot ala sameglia, ca va sperasvei agl blasso sper la veia, ascheia va igl pardicànt da l'istorgia sper igl litg da mort digl Pat vei; v.g.: ascheia negligian igl pardicànts lur duver visavi agl pievel rumântschi, ca e an prievel da mort. – Mo ear igls «mussascartiras» da la Rumantscheia vignan miss an dumonda. Survean igl pievel rumântschi agl stadi c'el e quegl c'el drova?, ampeara l'istorgia. E quegl propri igl linguist, ca e dumando an quest'ura? Na, raspund'la. Quegl e nign agid da vagnir tier el cun plàns a progets linguistics. Ple ampurtànt fuss la sembla praschientscha fraterna cun egn bùn pled, la tgira fegna a careztgevla cugl sembel pled da la mama.

Igl Pat e lura mort, a sieus visitader â saro igls seas îls.

Jou ve cuvarto quella tschera, alu veiou strubigieu giou igl limegl da la cazola, ve prieu la mi'tgapeala, a sund ieu.

La Deta digl Pol tgantava an stiva vedvart, egna canzùn da tgegna agli sieus pop.

Jou ve vurdo sen la mi'ura da satg. Igl foava las otg ad egn quart, tains da que mund qua.

Ascheia schinescha l'istorgia – cun egna anzena da spràンza. La mama giuvna, ca stat an l'otra part tgea, tgànta egna canzùn da tgegna agli sieus unfànt novnaschieu. Quegl vut gir: La veta va anavànt. – Cun o sainza rumântschi? Quegl e qua betg l'amparada. La *veta* nus resta, a la veta e daple ca tut igl rest! Seian angraztgevels par ella a fagiainsa igl miglier or dad ella.

Egn per tschegns bibliografics

BLANKE HULDRYCH: *Cardientscha a lungatg* (Giuseppe Gangale), Calender par mintga gi 1988.

CARATSCH RETO: *La Renaschentscha dals Patagons.* – An: Ouvras, Zernez 1983.

DEPLAZES GION: *Funtaunas.* Istorgia da la litteratura rumantscha par scola a pievel, tom 3, Lia Rumantscha, Cuira 1990.

Evangeli da Marcus, spunieu tras Gestur (Gangale) cun agid da varsaquànts ancunaschaints sutsilvans, cumparieu an guisa nuncumpleta ala Casa Pater-na digls 1944 a 1945.

- GABRIEL, STEFFAN: *Ilg Vêr Sulaz da pievel giuvan* (part I), da nievmeing edieu ad antruvido da GIUSEPPE GANGALE, Zwingli Verlag, Turitg 1944.
- [GANGALE, GIUSEPPE]: *Igl litg digl carstgan a Diasch minutas tigl Barbazappa*, [da] Meer digl Patnal. Annalas LXI, Samedan 1947; I.N.R.I., Annalas LXII, Samedan 1948.
- GANGALE, GIUSEPPE: *Pled e cretta aint il Grischun rumauntsch*, Stamperia Engiadinaisa, Samedan 1944.
- MANI CURO: *Antruvidamaint agl pledari sutsilvan*, Leia Rumântscha, Cuira 1977.
- MANI CURO: *Giuseppe Gangale, renovader a disturbader*, referat digls 18 nov. 1986 an Tgea rumântscha a Cuira (nunstampo).
- PLANTA ARMON: *Els dischan: pasch! pasch! ma ingio ais la pasch* (Jer.), Nova giaseta grischùna nr. 86, Cuira 1949.
- UFFER MARGARITA: *Giuseppe Gangale*, Ein Leben im Dienste der Minderheiten, Vorwort von Prof. Iso CAMARTIN, Terra Grischuna Verlag, Cuira 1986.